

Գրիգոր Զոհրապ

Ճեյրան

Ա

Բարձրահասակ, ձաղկահեր և արյունոտ աչքերով. արծվի սպառնացող քիթ մը, որ հոնքերեն ուղիղ ու պարկեշտ գիծով մը իջած պահուն, հանկարծ կը գղջա կարծես, կանգ կ'առնէ, կը գալարվի, կնճիթ մը ձևացնելով հոն: Եվ ամեն սոսկումները բերելու միացնելու համար այս պատկերին վրա՝ որպեսզի համապատասխանէ իր տիրոջը ահարկու հռչակին, արածադեմ մարդ մը, որուն տեղ տեղ չբուսնող պելխն ու մորուքը երեսին աղջամղջին սևությունը կը մատնեն:

Այսպես կ'երևակայեի ոճրագործը որուն երեսը չէի տեսած դեռ և գոր պաշտպանելու համար կրկին մարդասպանության մը ամբաստանության դեմ, կ'երթայի ահա ներկայանալ Իգմիտի եղեռնական ատյանին առջև:

Հայտար Փաշայեն շոգեկառքը կը մեկնի խոյանալով իր երկաթե գույգ գիծերուն վրա. մինչև Փենտիք ոչինչ կը հետաքրքրէ զիս. ծանոթ վայրեր ամենքն ալ: Հետո մշակյալ դաշտերու, շէկ ու դեղին այգեստաններու մեջ կը նետվինք. իսկ անկե անդին ծովեզերքը ձեռք կ'առնենք նորեն, շարունակ, ծովեզերքը այսուհետև մինչև Իգմիտ:

Դեկտեմբերի ցուրտն ու բուքը կ'նկերանան մեզի. և քովիկնիս, ծովին կանանչ երեսը կ'ուռի շարունակ, կը փշտե ամեն կողմեն, անհամար պալարներով, որոնք մի առ մի կը պայթին, իրենց վերքին ճերմակ թարախը ցուցնելով:

Ձախերնիս՝ տարածվող սարահարթներուն հետ այգիները կը շարունակվին մինչև վերջը, հողին գույները կը փոխվին միայն, կը մթնանան, կը մուգանան, շէկը

մանիշակին կը դառնա, սգավոր մանիշակ մը: Աջերնիս՝ ծոցին դեմի եզերքը ի տես կու գա, տարտամ սովեր մը նախ, հետո ցամաքը ձևացնող լեռները իրենց պատովածքներովը, հովիտներովն ու սովորաբար լերկ կողերովը որոշ և հայտնի, որոնց ստորոտը տեղ տեղ գյուղերը կը ճշտվին, արածող երամակներու պես:

Առաջին անգամն է որ Իզմիտ կ'երթամ. ուղևորությունը, ծովին ու ցամաքին այլազան տեսարանները չեն զբաղեցներ զիս, ոչ: Ճամփա ելլելեն ի վեր գուցե տասներորդ անգամը ըլլալով կը կարդամ ոճրին մանրամասնությունները պատմող պաշտոնագիրները: Ոչ իսկ հույսի նշույլ մը, ամենեն անլուր ոճիրը և ամենեն անհերքելի ապացույցները. երկու պայթյուն և երկու դիակ մեջտեղը, մահաբեր գնդակներեն մեկը, որ ճշտիվ կը պատշաճի ամբաստանյալին հրացանին. նույնիսկ իր հայ-տարարությունները, որոնք անհավատալի միանությունաբ ամեն բան կը խոստովանին:

Եվ ասոնց ամենուն վրա պատժական օրենքի հողվածին կտրուկ– տառական անձուկ իմաստովը– տրամադրությունը, որուն կ'ակնարկե ամբաստանիչ ատյանին տեղեկագիրը և որ այս արյունալի եղերերգության վրա կը պտըտի, կը սավառնի, օդին մեջ կախաղան մը ձևացնելով գոր ահա աչքիս առջև կը տեսնեմ:

Ի՞նչ ընելու կ'երթամ Իզմիտ:

Պաշտպանողական սովորական հնարքները աչքե կ'անցնեն մեկիկ մեկիկ: Ուրացո՞ւմ, կ'զգամ որ անօգուտ է: Հիմարությա՞ն վերագրել ոճիրը, բոլոր հարցաքննությունները կը հերքեն այս ձրի ու անմիտ առարկությունը: Պատժական հողվածին վրա խժբժա՞նք մը, բայց մարդասպանությունը այն հանցանքներեն չէ, որոնց սահմանը վեճ ու առարկություն կրնա հարուցանել. մարդասպանությունը կոշտ, բիրտ, հայտնի բան մըն է. դիակ մը և ահա ոճիրը: Մեղմացուցիչ պարագա՞, բայց ոճրագործը ոստիկան մըն է: Այո , մոռացա ըսելու որ այս կրկին մարդասպանը Սափանճայի ոստիկանության տասնապետն է: Կը խորհիմ որ գուր տեղը իմ փաստաբանի համբավս վտանգի կ'ենթարկեմ այս անկարելի պաշտպանությունը ստանձնելով: Շոգեկառքին բոլոր արագությամբը– մեկ ժամու մեջ երեսուն մղոնի արագությամբ -ստույգ ու անկասկած պարտության մը դեմ կը վազեմ:

Ար խորհիմ ինքնիրենս թե ի՞նչ պիտի ըսեն իզմիտցիները իմ անհատոյթյանս վրա. ահավասիկ պոլսեցի փաստաբան մը, որ Իզմիտի մեջ չի կրնար հանցավոր մը փրկել. իրենց ծաղրող ծիծաղներուն ձայնը կը լսեն ականջիս մեջ:

- Բայց ի՞նչ կարող էի ընել:

Մտիկ չեն ըներ ինծի. Ար խնդան, կը մարին խնդալեն:

- Ծո՛ւ, ադ տղա՛ն, Պոլսուն ապուրաթը:

Եվ իմ տատաս, այն որ զիս մեծցուցած էր գիրկին մեջ, Հաճի Մարիամը, որ այնչափ մեծ գաղափար մը ունի իմ ճարտարոյթյանս վրա, ինչ պատասխանե ամենուն, երբ այս դատը կորսնցուցած ետ դառնամ. մինչև այս վայրկյանը ինձմով լեցված այդ պարծուկ, անծալք ու անձնվեր սի՞րտն ալ կոտրած ու պարպած պիտի վերադառնամ ուրեմն. ես որ իր անձուկ մտքին մեջ քաջարվեստ փաստաբանի մը անհպելի արձանն եմ, պիտի ցո՛ւյց տամ իմ կավակերտ շինվածքիս բոլոր տկարոյթիւնները ու բոլոր փշրանքները:

Անդիմադրելի մարմաջ մը կզգամ անշշուկ ետ դառնալու, աղմկալից ամոթահարութենն մը խուսափելու համար: Շոգեկառքը կը կենա: Իզմիտ ենք ահա. դռնակս կբացվի, ոստիկանոյթյան պաշտոնյա մը, որ ինծի կ'սպասե քարափին վրա, պայուսակս կ'առնե կտանի, մինչդեռ ես սրտադողիս մեջ կը վարանիմ իրեն հետևելու, կը կանչեն զիս. կարելի չէ՛ որ ետ դառնամ: Հարյուրապետն է որ դիմավորելու կու գա այս անգամ, հարյուրապետը, որ իր տասնապետը փրկելու համար ջանք չի խնայեր:

Վար կ'իջնեն ականա, կը հետևիմ իրեն, գլխիկոր ու մոլորած գաղափարներով:

Ի՞նչ ընելու եկա Իզմիտ:

Բ

Բանտը ուր կ'երթամ ուղղակի իմ պաշտպանյալս տեսնելու համար, կառավարոյթյան շենքին դրան աջ կողմի մասն է:

Գալուստս իմացված է ամեն կողմ. հայեր, չերքեզներ անցած ճամփուս վրա. ուշադիր կը դիտեն զիս, չոճուխ մը որ փրկություն բերել կը խոստանա Իզմիտի մեծագույն ոճրագործին:

Գլուխները կ'երերան, չեն հավտար, նորեն կը հարցնեն իրարու.

-Ապուքա՞թ:

Բանտին դրան մեջ աղմուկը կը մեծնա, բոլոր բանտարկյալները մեկեն տեսնել կը փափագին Պոլսեն եկող փաստաբանը. կը պնդեն, կը պահանջեն: Տեղի կուտամ անձիս համար ցույց տրված այս հետաքրքրության. ներս կը մտնեմ: Թավարծի ձորձեր հագած մարդիկ, ամեն տարիքե ու ամեն հասակե, զիս կը դիտեն, ճանչողոյի աչքով, ոտքես մինչև գլուխս, և գոհ կը մնան տեսքես, չեն գիտեր ինչու: Համակրությունը կը շահիմ այս մարդոց. ու հարցումները կը տեղան չորս կողմեն: Ամեն ոք իր ցավը և տերտը կը բերե, ամբողջ հավաքածո մը, ցուցահանդես մը, ուր պատմական Օրինագիրքը կենդանի պատկերներով կը դասախոսվի: Հասածիս չափ կը պատասխանեմ, կը հուսադրեմ: Բայց իմ մարդս չեն տեսներ դեռ. Կ'երևա, որ ոտքի շղթան քակելու զբաղած են և այս պատճառով կ'ուշանա: Նորեն կը պոռան իր անունը, զոր բանտին խուլ արձագանքը կը կրկնե, կ'երկարացնե , կ'երկարացնե.

-Քրանտյո՛ւք... Քրանտյո՛ւ ք...

Քսվիններս կը ժպտին իմ ապշությանս վրա և կը բացատրեն թե այս տարօրինակ անունը չերքեզի պարզ անուն մըն է, անոնցմե, զորս շուրջս կը լսեմ ամեն վայրկյան հորմեհետե Իզմիտ ոտք կոխած եմ:

Վերջապես Քրանտյոք կ'երևա, այս մարդը, իրա՞վ, որքան հեռու այն արհավիրալից դեմքեն, զոր իմ երևակայությանս մեջ գծեր էի առաջուց. այս փոքրիկ նիհար, դալկադեմ մա՞րդը, որ կնոջ մը ոտքերը, ձեռքերը ունի և անգլիացի աղջկան մը կապույտ աչքերը, լայն ուսեր, որոնք կը նեղանան իջնելով մեջքին, զոր բարակ կաշին գոտի մը կը սեղմե. զինվորական համապզեստը չի կրեր, նայվածքը անուշ ու տխուր է.դեմքը պատող հյուծախտավորի դալուկը տեսնելով, կուրծքեն բխող չոր հագը լսելով, որ իր ամեն մեկ բառը կ'ընդհատե,

-Քոյս վայրկյան մը չպիտի վարաներ իր ներարկումը ընելու համար այս ազնվական հիվանդին փափակ մորթին մեջ:

Կը բացատրե ինծի իր գործած կրկին մարդասպանությունը՝ ճակատագրին հավատացողի մը համակերպությամբ:

-Այս է եղեր աստուծո կամքը:

Նորեն կը դիտես ձեռքը, հիանալու համար մատերուն նրբության, անոնց տոհմիկ երկարության վրա, չկարենալով երբեք հավտալ, որ այդ մատերեն ելլե երկու մահ միանգամայն:

-Քրանտյութ մեղմությամբ կը շարունակե իր խոստովանությունը, հիմա որ բանտին վերատեսչին սենյակին մեջ առանձին ենք:

-Նյուշ ավագակ մըն էր, կ'ըսե ինծի:

-Շատ լավ, բայց մյո՛ւսը:

-Մյուսը սխալմամբ էր. ես զենքը սպաննելու դիտավորություն չունեի, ճակատագի՛րը...

-Ինչե՞ն հայտնի էր որ Նյուշ ավագակ մըն էր. և հետո, դուն զայն ձերբակալելու պաշտոն ունեիր և ոչ սպաննելու:

-Քրանտյութ առարկությանս չի պատասխաներ նախ. վերջը հարցում մը կ'ուղղի ինծի.

-Ի՞նչ պիտի ընեն զիս:

-Չեմ գիտեր:

-Պիտի կախե՞ն:

-Ո՛չ, ո՛չ

-Թիապարտությա՞ն պիտի դատապարտվիմ:

-Գուցե:

-Ճեյրա՞նը ինչ պիտի ըլլա:

-Ո՞վ է ճեյրանը:

-Նյուշին կինը:

-Քեզի՞ ի՞նչ ուրիշին կինը:

Երեսս կը նայի զարմացած, չկրնալով, մտքին մեջ սղմեցնել իմ հանդիմանությանս անպատեհ խստությունը, կարծելով, որ իր հարցման կարևորությունը չեմ ըմբռնած թերևս: Եվ երկու ժամ տևող մեր խոսակցության մեջ այս հարցումը կու գա տարբեր ձևերով: Մտերմություննիս կավելնա երթալով, և այն մութ սենյակին մեջ, ուր ատեն ատեն իր տժգունած հիվանդի ու ջղային մարդու երեսը կը կենդանանա, կը գունավորի, կը լսեմ իր ողորմելի կյանքին բոլոր պատմությունը: Սերը՝ լեռներու վայրենության ու սրբության մեջ. հուժկու ու կատաղի կիրքը՝ քաղքին ռամիկ, տափասկ ու կանաչի ցանկություններուն հանդեպ, հողի այն ահագին զանգվածներուն ու կույտերուն պես, որոնք իրենց արհամարհանքին տակ քաղաքին հարթ ցածուկ միօրինակությունը կ'ընկճեն, կը ճնշեն:

Գ

Քրանտյուք Տաղստանցի մըն էր Նյուշին պես: Քով քովի մեծցեր էին լեռներու կողերուն վրա վազվոտելով շարունակ. բայց չափահասության տարիքին՝ մահացու թշնամիներ դարձեր էին հանկարծ իրարու դեմ, աղջկան մը սիրուն համար: Հետո գաղթականությունը սկսեր էր դեպի Թուրքիա, անհատնում աղետներով լեցուն ուղևորությունը, ուղիսինահոս գետի մը հորձանքին պես իր ջուրերուն հետ թավալելով, քշելով, տանելով ամբողջ ազգի մը բեկորները, արմատախիլ անտառի մը բոլոր ծառերը՝ ոստերը ու ճյուղերը միասին:

Հոս, Իգմիտի շրջակայքը նետեր էր հոսանքը գիրենք օսմանյան հողին վրա, որ հոժարական կ'որդեգրե այս վտարանդի ցեղերը: Բայց հայրենի երդիքին հիշատակը, լեռնային ու վայրենի կյանքի վարժությունը չի կրնար ի բաց թողվի վայրկյանի մը մեջ, եթե շատեր ընդունեցան պաշտպանությունը կառավարության, որ նախախնամության մը պես կը հոգար գիրենք, դանվեցան նաև ոմանք, որ վայրի անասուններու պես իրենց թափառական ու անհանդարտ գոյությունը պահեցին, ասպատակներ դարձան, իրենց արյունաչի շահատակությանց արձագանքովը լեցնելով այդ կողմերը: Նյուշ ատոնց պարագլուխներեն մեկն էր. իր անունն ու սարսափը կծանրանար Սափանճայի ամբողջ գավառակին վրա:

Քրանտյութ անդին զինվոր կը դրվեր ու ոստիկանական անձնվեր ծառայության մեջ տասնապետ կ'ըլլար: Իրեն կ'իյնային միշտ ամենեն վտանգավոր ձեռնարկությունները, ավագակները ձերբակալելով դատարաններուն հանձնելու գործը: Խուլ պայքար մը կար այս երկու մարդոց միջև, տասնապետին ու ավագակին, ատեն մը եղբոր չափ սիրով, հիմա մահու ատելությամբ զինված: Այս փոսը, որ կբաժներ գիրենք, հիմա անհատակ վիհ մը՝ որ իրենց ոտքերուն տակ կը բացվեր, կնոջ մը գործ էր. ամբողջ տարիներ նախանձով, հուսահատ սիրով պեղված անդունդ, զոր այս երկուք են մեկուն դիակը միայն կրնար գոցել այսուհետև, անել կացություն մը, որ ճակատագրային, անխուսափելի բան մը ունի և որուն երկաթե շրջանակեն մարդ ողջ չելլեր դուրս:

Երկուստեք հնարքն ու քաջությունը կ'ելլեին մրցումի, գիշերներ լուսցնելով, սպասելով հրացանը ձեռվրնին, իրարու ճամփուն վրա, թավուտի մը ետին պահվրտած, երկուքն ալ գիտնալով իրենց փոխադարձ ոխն ու քենը, լուր դրկելով իրարու թե առջի հանդիպումին պիտի սպաննեն գիրար, սպառնալիքներ նետելով իրարու, մինչև որ կապարի գնդակներ փոխանակեին: Եվ կոիվը կշարունակեր ասպարդյուն, հուսահատեցուրիլ, ավելի ևս գրգռելով իրենց պրկված ջիղերը, անընդհատ արշավանքին բոլոր հոգնությունովը ծանրացնելով՝ եթե տեղ կար դեռ իրենց նախնական հակառակությունը, և մտքի ցասմնակոծ հալածում մը, պաշարում մը դարձնելով իրենց համար փոխադարձ մահու այս անդուլ, անշշուկ սպառնալիքը:

Իզմիտի եղեռնադատ ատյա՞նը:

Ատյան թող ըլլա, թե որ այս բառը աղեկ կը հնչե: Բայց իրոք պզտիկ սենյակ մը, մեր տուներուն պարկեշտ սենյակներեն մեկը, ուր դատական մարմինը կը բազմի աթոռներաւ վրա և որուն դեմ, տեղին անձկության մեջ, ամբաստանող և ամբաստանյալ, վկա և ունկնդիր իրարու թով կը շարվին:

Դատավարության ժամանակ չլսված անուններ ու լեզուներ կը լսվին Տաղստանի գավառաբարբառները գորս կթարգմանեն և որոնց հառաջ բերած շփոթություններեն, հակասություններեն կը ջանամ օգտվիլ:

Հարցաքննութենէն վերջը ոճիրին պարագաները կը ճշտվին ամբաստանագրին մեջ, դատական լեզվին հակիրճ ու անզգա պարբերություններովը:

Սափանճայի ոստիկանությունը կանխապէս կ'իմանա Նյուշի այն գիշեր իր գլուղը դառնալը: Քրանտյութ քանի մը հեծյալ ոստիկաններով առտվան դեմ կը հասնի, կը պաշարեն ավագակին ապաստանած խրճիթը: Գաղթականներուն գլուղը հրացանի ձայնով կ'արթննա. սխալմամբ մեկը կը զարնվի և այս շփոթության մեջ ավագակը պատուհանէն կը ցատկէ, կը փախչի: Կհալածեն Նյուշը, Քրանտյութ կը հաջողի մոտենալ անոր անտառին մեջ, ու կ'սպաննէ զայն:

Այս ընթերցանությունը, չերքեզներուն ձայները պզտիկ սենյակը մահահոտ բուրումով մը կը լեցնեն, և ես կ'երևակայեմ անտառը, որ չի կրնար փախստական գավկին ապաստան ընծայել այս անգամ. երկու ոսոխներուն մենամարտը, այն՝ որուն համառ ժամադիրներն եղած էին. մութին մեջ կռիվ մը. Կովկասէն մինչև Իզմիտ երկարող արկածներուն, շարունակելի հողվածներուն վերջին բառը. տասը տարվան անցյալ մը, որ մեկ երկվայրկյանով մը կը կտրի, կը դադրի. կիրքերու հոծություն մը որ կաթիլ մը արյան մեջ կը լուծվի, կը հալի. մրցումներու գոեհիկ վախճանը, քաղաքակրթության մեջը կամ դուրսը. երկուքին մեկի վերածումը:

Եվ համոզմամբ, խղճի մտոք ահա կը ձեռնարկեն պաշտպանությանս դժվարին գործին, եւ այս է մտքի մը զարմանալի հեղափոխությունը, որ վստահորեն կը խոսիմ հիմա և ամբաստանյալին արձակվիլը կը պահանջեմ: Ավագակին սպաննությունը՝ ընկերության համար այնքան դառն կորուստ մը չէ, և վերջապես դժբախտ տասնապետը լուրջ ընդդիմության մը դեմ գենք գործածելու հարկադրված էր անշուշտ: Այս պահուս ինքը պիտի ըլլար սպանյալը եթե չսպաններ: Եվ ատյանին բարյացակամ տրամադրությունները տեսնելով կը քաջալերվիմ, ու ոստիկանին անշուք ու անշշուկ կյանքը կը պատմեմ անոնց. անփառունակ զինվորական, որ պատերազմի դաշտը ու անոր պատիվը չի տեսներ, բայց կը տեսնե ամեն ժամ մահու վտանգը. որ գիշեր չունի, հանգիստ չունի, գոյություն չունի իրեն հատուկ, եւ որ ամեն գրկումի վրա կու գա հոս՝ ոտքը ձեռքը շղթայակալ՝ համար տալու իր դժնդակ պաշտոնին: Կ'զգամ որ ամբաստանությունը կը տկարանա, ջուրը կ'իյնա: Սխալմամբ ի գործ դրված մյուս սպանության ամբաստանությունը ձեռք կ'առնեմ եւ կը հայտարար որ տասնապետին ութամսյա բանտարկությունը կքավե այդ հանցանքը:

Ե

Դուրսն ենք. ես, մյուսը, ամենքս: Ներսը կը խորհրդակցին, կը վիճին, թեր ու դեմ կարծիքներ կու տան: Քրանտյութի գլուխը վիզին վրա կ'երերա, աջ ու ահյակ կը ծռի. պիտի փրթի՞ արդյոք. երեսս կը նայի դատապարտված ոչխարի մը նայվածքին քաղցրությամբը. այդ նայվածքը հարցումներ ունի, որոնց, չեմ կարող պատասխանել. ես ալ տասնապետը դողացնող հուզումներուն մասնակից եմ, հոս այս անկյունը քաշված, ու սրտատրոփ կ'սպասեմ:

Կես ժամ. ոչինչ դեռ. ներսը ձայներ կը բարձրանան ու զիս սարսափով կը համակեն: Կ'աղաչեմ. մի՛ ընեք.որի՞ հետ կ'խոսիմ: Ժամ մը, ու կշարունակեն խորհրդակցիլ. ձայները կը մեղմանան, չեն լսվիր ալ, համաձայնած են. ինչի՞ վրա արդյոք: Ու հանկարծ զանգակին ձայնը, սուր, ուժգին, սարսափելի հնչյուն մը, որ շունչս կը կտրե մեկեն. տասնապետին տժգույն դեմքը կը կարմրի. ամենքը սենյակեն ներս կ'խուժեն ինծմե առաջ, անհամբեր, ա՛լ չհանդուրժելով սպասել:

Ես ալ կը մտնեմ վերջապես: Չնստած դեռ իր աթոռին վրա՝ նախագահը կը վարանի. ամբաստանյալին ներկայությունը կը ստուգե. գեշ նշան:

Եվ դատավճիռը կը կարդա, համառոտ գիր մը, չորս տող, որ կյանք կամ մահ կը բերեն հետը: Առջի պարբերություններ են դեռ բան չեն հասկնար, գլուխն դեպի առաջ՝ փառերը ավելի շուտ լսելու հիմարական ջանքեր կ'ընեն, շո՛ւտ, ավելի շո՛ւտ, եզրակացո՛ւր:

Անձնապաշտպանութիւն: Փրկվա՛ծ ենք:

Բանտ կը դառնանք նորեն, ցնծության աղաղակներու, ողջագործումներու մեջ: Քրանտյութ չի խոսիր, ձեռքս կը բռնե կուլա ու սենյակին պատեն վար առնելով չերքեզի դաշույն մը, ինծի կը նվիրե գայն:

Ի՛նչ ընեն ես այդ դաշույնը: Քրանտյութի բազմավեպ կյանքին անբաժան ընկերը, հո՛ւս, տան մը, սրահի մը կահ կարասիներուն մեջ՝ անվնաս վարդ մը, խաղալիք մը պիտի ըլլա այսուհետև: Իր դաշույնի կյանքը վերջացած է. կիները ձեռվրնից պիտի առնեն երբեմն, չհասկնալով անոր լեզվեն, չըմբռնելով՝ իրենց աղկաղկ ,ու աշխարհիկ կիրքերուն անգործությանը մեջ՝ այս, երկաթի կտորին՝ սիրո հետ ունեցած մշտնջենական խնամությունը և չտեսնելով այդ անզգա գործիքին մեջ՝ սուրբ ու վայրենի տոչորումներու նախանձոտ պահապանը:

1892